

TOVUSHLARNING TO'G'RI TALAFFUZI YUZASIDAN OLIB BORILADIGAN ISHLAR MAZMUNI

Isakjanova Roza Boltayevna
Toshkent pedagogika kolleji oqituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar bilan tovushlarning to'g'ri talaffuzi yuzasidan olib boriladigan ishlar mazmuni haqida fikr yuritilgan. Talaffuzga o'rgatishning asosiy bosqichlari va bolalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatishning asosiy vazifalari yuzasidan to'xtalib otilgan

Kalit so'zlar: bolalar, tovush talaffuzi, artikulyatsiya, ovoz balandligi, tezligi, ritm, pauzalar, tembr, mantiqiy urg'u

Nutqning tovush madaniyati umumiy nutq madaniyatining ajralmas qismidir. U so'zlarning tovush talaffuzi va umuman nutqning jihatlarini tovushlarni, so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish, nutqning ovoz balandligi va tezligi, ritm, pauzalar, tembr, mantiqiy urg'u va boshqalar qamrab oladi. Artikulyatsiya apparatining va eshitishning normal rivojlanganligi, to'laqonli nutq muhitining mavjudligi nutq tovush madaniyatini o'z vaqtida va to'g'ri shakllantirishning ajralmas shartidir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarni nutqning tovush madaniyatiga o'rgatish jarayonida tarbiyachi ularning to'g'ri ovoqli talaffuzini shakllantirish, so'zlarni til me'yorlariga muvofiq to'g'ri va aniq talaffuz qilish, ovoz apparatini rivojlantirish masalalarini hal qiladi.

Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash vazifalarini amalga oshirish ikkita asosiy yo'nalishda amalga oshiriladi:

1) nutqni idrok etishni rivojlantirish (eshitish e'tibori va nutqni eshitish, shu jumladan uning tarkibiy qismlari - fonemik, balandlik, ritmik eshitish, tempni idrok etish, ovoz kuchi, nutq tembr);

2) nutq-harakat apparatini rivojlantirish (artikulyatsiya, ovoz, nutq nafas olish) va nutqning talaffuz tomonini shakllantirish (tovushlarni talaffuz qilish, aniq diksiya va boshqalar).

Bolalarning fiziologik va psixologik imkoniyatlariga qarab, turli yosh bosqichlarida nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash vazifalari sistemali ravishda taqsimlanib, murakkablashadi. Masalan, ilk yoshda tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish ko'nikmalarini shakllantirish va nutqni eshitishni rivojlantirishga ko'proq e'tibor beriladi; katta yoshda - aniq diksiyani rivojlantirish, intonatsiyani ifodalash vositalarini rivojlantirish va fonemik idrokni yaxshilash vazifasi qoyiladi.

Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash ishlari nutq o'stirish va savodga o'rgatish mashg'ulotlarida tizimli ravishda olib boriladi, lekin uni boshqa mashg'ulotlar mazmuniga ham kiritish mumkin. Masalan, musiqa xodimi bilan kelishilgan holda musiqa tinglash jarayonida, kuylashda, musiqiy-ritmik ijro etishda, harakatlar, nutqni, eshitish diqqatini, ovozni, nutq tezligini va boshqalarni rivojlantirishga qaratilgan bir qator vazifalar bir vaqtning o'zida hal qilinadi.

Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash uchun ertalabki gimnastikasi, sayrlar, bolalarning uyga kelishi va ketish jarayonida ham tarbiyachi tomonidan qo'llaniladi. Shunday qilib, ertalabki gimnastikasi paytida siz bolalarning artikulyar apparatlarini mashq qilishingiz, ma'lum bir tovushning talaffuzini o'yin tarzda aniqlashtirishingiz va mustahkamlashingiz mumkin; sayr va kun tartibidagi boshqa faoliyatlar paytida - bolalarni so'zlarni aniq talaffuz qilish va intonatsion ifoda vositalaridan to'g'ri foydalanishga o'rgatish mumkin. Kechki soatlarda, masalan, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni mustahkamlash va bolalarni og'iz orqali havoni uzoq vaqt chiqarishga o'rgatish uchun individual va guruhli ochiq, xor va nutq didaktik o'yinlari tashkil etiladi. Tarbiyachining vazifasi bolalarga og'zaki nutqning barcha jihatlarini o'z vaqtida o'zlashtirishga yordam berishdir. Kattalar o'rtasida yuqori nutq madaniyati, bola bilan doimiy muloqot qilish, nutq o'yinlarini tashkil etish va o'tkazish - bularning barchasi bolalarda to'g'ri og'zaki nutqni muvaffaqiyatli shakllantirishning kalitidir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash ishlari shakllanishi bilan chambarchas bog'liqlug'at (faol va passiv), grammatik tuzilish, izchil nutq, bolalarni maktabga tayyorlash (o'qish va yozishni o'zlashtirish) muammolarini hal qilish bilan bog'liqdir..

Maktabgacha yoshdagi bolalarda tovushlarning talaffuzi ularning artikulyatsiya apparatining ishlashiga bog'liq. Shuning uchun to'g'ri tovush talaffuzini shakllantirishda artikulyatsiya apparatining alohida a'zolarini, ayniqsa lablar, yonoqlar va til mushaklarini doimiy ravishda mashq qilish kerak; jag'ning harakatchanligini rivojlantirish. Pedagogik usullar bolaga artikulyar harakatlarni muvofiqlashtirishni tezda o'zlashtirishga yordam berishi kerak. Tovushlar va so'zlarning talaffuzining sofliigi va ravshanligi ushbu harakatlarning aniqligi va kuchiga bog'liq bo'ladi. Agar bolaning ovozli talaffuzni o'zlashtirishi normal davom etsa va yoshga bog'liq fiziologik til bog'lanishi o'z vaqtida bartaraf etilsa, unda ham ovozli talaffuz va diksiya bo'yicha maxsus ish kerak.

Tananing normal rivojlanishi uchun umumiy gimnastika zarur bo'lganidek, nutq apparati mushaklari uchun maxsus mashqlari ham zarur. Shuning uchun maktabgacha ta'lim tashkilotida ovozli talaffuz va diksiya ustida ishlash logopedik ish sifatida qaralmasligi kerak. Bu nafaqat tovushlarning talaffuzida og'ish bo'lganlar bilan emas, balki barcha bolalar bilan amalga oshirilishi kerak.

Tovush apparati uch bo'limdan iborat: generator, energetik, rezonator.

Tovushning hosil bo'lishi:

Tovush kuchi bilan bog'liq (nutq apparati organlari bilan bog'liq).

Tovush jarangdorligi (tovush jarangdorligi turli masofalarga yuborib baland pastligini o'zgartirish).

Tovushning egiluvchanligi va harakatchanligi (tovushni o'zgartira olishi, tovushning baland-pastligi).

Diapazon-tovushning hajmi (chegarasi eng baland va eng pastki ton bilan belgidir).

Tembr-tovushning yaqinligi, yumshoqligi, silliqliigi, xususiyliigi. Tovush apparatining charchashi, tovmhda bo'lgan nuqsonlar va buzilishlar orqali yuzaga keladi. Nutqning tovush madaniyatini tar-biyalashda intonatsion ifodalilik, temp, talaffuz va fikmi bayon

qilishning ravonligi ustida ishlashga ko'p xam ahamiyat berish darkor, zero, ravon nutqning shakllanishi ushbt ko'nikmalarga asoslanadi.

Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash ham til borlig'ini eng oddiy anglashni shakllantirish bilan o'zaro bog'liqdir. Maktabga-cha yoshdagi katta bolalar so'zlar, tovuchlar, qofiyalar bilan faol o'ynaydilar. Ular so'z jaranglagandagi umumiy va alohida jihatlarni payqay oladilar, artikulatsion va akustik jihatdan bir-biriga yaqin bo'lgan tovushlarni (S-Sh, S-Z) farqlay oladilar, maqol, matal va tez aytishlardagi 4-5 ta so'zda uchragan tovushlari sezadilar.

Talaffuzga o'rgatishning asosiy bosqichlari.

Talaffuzga o'rgatish 3-bosqichda amalga oshiriladi:

1-bosqich Ayrim tovushlar talaffuzini shakllantirish - bu qattiq va yumshoq, jarangli va jarangsiz undoshlar talaffuzi ustida ishlashni ko'zda tutadi;

B-lab portlovchi jarangli undosh tovush. So'zning oxirida, boshida va o'rtasidakeladi. V..., ...V..., ...B, B-V kabi aytiladi, aroba-arava, kabob-kavob.

P-lab portlovchi jarangsiz undosh tovush.

P..., ...P..., ...,P, V va F undosh tovushlari o'mida talaffuz qilinadi, fabrika-pabrika, kelib-kelip.

2-bosqich: Ayrim so'zlar talaffuzini shakllantirish - bu leksikani to'g'ri talaffuz qilish, urg'u berish, so'zda urg'u bo'g'inini ajratishdan iborat;

Leksik jihatdan: «Ko'klam keldi» biri fasilning nomini, ikkinchisi harakatni anglatadi.

Urg'u so'zning oxirgi bo'g'iniga tushadi: Tikuvchi, ti-kuv-chi.

1-bosqich: Namunaviy gaplar talaffuzini shakllantirish - bu o'zgacha gap ohanglari ustida maxsus ishlashni ko'zda tutadi. Chum- chuq - kichkina qushcha.

2-Bolalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatishning asosiy vazifalari. Tilni amalda o'zlathtirish ona tilining barcha tovush birliklarini (tovush - bo'g'in - ibora - matn) tinglab ajratib olish va ulami to'g'ri talaffuz qilishni nazarda tutadi, shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolada tovushli talaffuz qilishni shakllantirish borasidagi ishlar muntazam ravishda olib borilishi lozim.

Ohang, tembr, pauza, urg'ulashning turli xillari tovush ifodaliligining muhim vositalari hisoblanadi. Bolaga intonatsiyadan to'g'ri foydalanishni, bildirilayotgan fikrning nafaqat mazmuniy ahamiyatini, balki emotsional xususiyatlarini ham bergan holda, uning intonatsion tasvirini qurishni o'rgatish juda muhim. Shu bilan parallel ravishda, vaziyatdan kelib chiqqan holda, talaffuz tempi, past-balandligini to'g'ri qo'llash, tovushlar, so'zlar, iboralar, gaplarni aniq talaffuz qilish (diksiya) qobiliyatini shakllantirish ishlari ham olib borilishi lozim.

Bolalarda nutqning intonatsion jihatiga diqqat-e'tibor qaratishni tarbiyalar ekan, katta yoshli odam (pedagog) uning nutqni tinglash qobiliyatini, tembr (har bir tovushning o'ziga xos bo'lgan sifati) va vazni his qilish, tovush kuchini sezishni rivojlantiradi, bu esa kelgusida musiqa tinglash qobiliyatini rivojlantirishga ham ta'sir ko'rsatadi.

Nutq intonatsiyasi, tovushning ifodaliligi ustidagi ishlar bolalarning bildirilayotgan fikrga nisbatan, matndan kelib chiqqan holda,

ovozini balandlatib yoki pasaytirib, talaffuz qilinayotgan matnga mantiqiy va emotsional urg'u berish orqali o'z munosabatini bildirishni o'rganishlari uchun zarur. Buning uchun pedagog tegishli topshiriqlardan ko'proq foydalanishi lozim.

Aynan ushbu qobiliyatlar bolaga turlicha intonatsion ifodalashni talab qiluvchi turli xildagi ravon fikrlarni tuzish - hikoya qilish, tasvirlash, mulohaza yuritish uchun zarur bo'ladi. Tarbiyachi nutqning tovush jihatini rivojlantirar ekan, bolaga fikrlarning predmet, fikr bildirish mavzusi va tinglovchilardan kelib chiqqan holda kommunikatsiya maqsadlari va shartlariga mos kelishini hisobga olishni o'rgatishi lozim. Nutqning past-balandligi o'rinli bo'lishi, tezligi esa atrofdagi muhitga va fikrning maqsadiga mos kelishi lozim. Yaxshi, to'g'ri nutqning muhim ko'rsatkichi bo'lib uning ravonligi hisoblanadi.

Artikulatsion va intonatsion qobiliyatlarining uzviy bog'liqligi keng ma'nodagi tinglash va artikulatsion-talaffuz ko'nikmalarini shakllantirishni nazarda tutadi. Ish jarayonida tarbiyachi bolalarga so'zning tovush tarkibini, so'zdagi urg'u o'rnini tinglab, aniqlay olishga, qofiya va vazni his qilish tuyg'usini rivojlantirishga, aniq talaffuzni, so'zlar, iboralar, gaplarning turli intonatsion tavsiflarini bera olish qobiliyatini shakllantirishga yordam beradigan mashqlardan foydalanishi zarur.

Bu murakkab nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish fonetik mashqlarni takrorlashni, ularni muntazam ravishda o'tkazishni talab qiladi.

2. Tovush hosil qilishda ishtirok etadigan turli organlarning ahamiyati. Har bir nutqiy vazifa ustidagi ishlarning ustuvor yo'nalishlarini ajratar ekanmiz, ularning barchasi o'zaro bog'liqlikda va yaqin o'zaro hamkorlikda ishtirok etishini ta'kidlash lozim. Tilning asosiy harakatlarini: tilni yuqoriga ko'tarish, pastga tushurish, tilni og'iz burchaklariga yo'naltirishni mustaqil bajarishga o'rgatish. (lablar, til, til uchi, til kuragi, tilning orqa qismi, tishlar, tanglay, tovush, og'iz, lablar, tishlar va til, tanglay) haqida quyidagicha ma'lumot berish.

Tovush hosil qilishda ishtirok etadigan turli a'zolarining ahamiyati:

Nafas apparati.

Bo'g'iz (hiqildoq) bo'shlig'i.

Og'iz bo'shlig'i (til, tanglay, kichiktil, tish, va lablar).

Burun bo'shlig'i (tovush ohangiga alohida tus berishda ishtirok etadi).

Diksiya - talaffuz tarzi, talaffuzni aniq ravshanligi darajasi. O'qituvchi uchun to'g'ri talaffuz eng kerakli qurol. Chunki eshitayotganlar tushinishi uchun - talaffuz ravon, har bir bo'g'in, so'z va tovushlarni aniq aytishi kerak.

Ritmika - ovoz maromi yoki vazni. Ba'zi bir so'zlarning bo'g'inlarning talaffuzi, ularning tezligini nutq suratini tashkil etadi.

Ovoz tezligi har bir o'qituvchining fazilati. Nutq mazmuni muomala vaziyatiga bog'liq.

Pauza - temp va nutqning yoqimli bo'lishi nutq ohangini tashkil etadi. Monotonnost (bir ohangda nutq zerikarli bo'lib qiziqish va diqqatni pasaytiradi).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.F.R.Qodirova R.M.Qodirova. “Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. – T., 2010.
- 2.D.R.Babayeva. Nutq o‘stirish metodikasi. – T.,2019
- 3.Jo‘rayev K va boshqalar. Kichkintoylar nutqini o‘stirish. –T.:“O‘qituvchi”, 1988.
- 4.Shodiyeva K. Maktabgacha yoshdagi bolalarni to‘g‘ri talaffuzga o‘rgatish. –T.: “O‘qituvchi”, 1995.
- 5.R.Qodirova. Maktabgacha yoshdagi rusiyzabon bolalarni o‘zbekcha so‘zlashga o‘rgatish. T.,1997.
6. Shodiyeva Q. Nutq o‘stirish uslubiyoti. T.: “O‘qituvchi”, 2008.
- 7.Mo‘minova L. R. Maktabgacha yoshdagi bolalami savodga o‘rgatish dasturi. -T., 1996.
- 8.Safarova R. va boshqalar. Savod o‘rgatish darslari. -T.: Ma‘naviyat, 2003
- 9.Begmatova N.X., Aripov M. Multimediya texnologiyasidan foydalanish. -T., 2012.